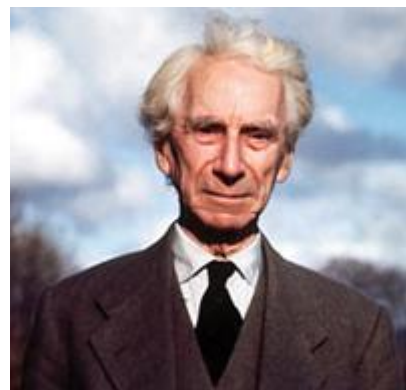

Επιστήμη και Θρησκεία (Μπέρτραντ Ράσελ)

Η διαμάχη μεταξύ επιστήμης και θρησκείας, που άρχισε να οξύνεται τον δέκατο έκτο αιώνα, έχει συνεχιστεί, με διάφορες μορφές, μέχρι τις μέρες μας. Συγκρινόμενη με άλλους πολέμους, έχει ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Σε κάθε μάχη ανεξαιρέτως νίκησε η επιστήμη· αλλά όταν, κατά συνέπεια, η θρησκεία εκκένωσε περιοχές που μέχρι τότε διεκδικούσε, οι μαχητές της εξήγησαν με αβρότητα ότι η διεκδίκηση

δεν είχε έρεισμα και ότι η πραγματική επικράτεια της θρησκείας παρέμενε αλώβητη. Αποτέλεσμα ήταν μια βαθύτατη αλλαγή στον χαρακτήρα της θρησκείας, η οποία έγινε βαθμηδόν πνευματικότερη, ηθικότερη, και λιγότερο δογματική. Όσον αφορά την επιστήμη, κάθε νέος κλάδος επαγωγικής γνώσης ήταν αναγκασμένος να αγωνιστεί σκληρά για την ύπαρξή του· ωστόσο, όταν κατέκτησε την ελευθερία του συχνά συμμάχησε με τη θρησκεία για να επιτεθεί εναντίον νέων επιστημών που δεν είχαν ακόμη το κύρος του νικητή. Η διαδικασία αυτή, στη θρησκεία και στην επιστήμη, συνεχίζεται ακόμη σήμερα.

Η επίθεση της επιστήμης εναντίον των δογμάτων, που ήσαν καθολικώς αποδεκτά στον χριστιανικό κόσμο στις αρχές του δέκατου έκτου αιώνα, έχει προχωρήσει, σε γενικές γραμμές, από τα έξω προς τα μέσα, αρχίζοντας με τα ουράνια, στη συνέχεια με τη γεωλογική ιστορία της γης, ύστερα με την προέλευση των μορφών της ζωής, ακολούθως με το ανθρώπινο σώμα, και τέλος με τον ανθρώπινο νου. Θα ξεκινήσω με μια σύντομη επισκόπηση αυτής της ιστορίας και ύστερα θα προσπαθήσω να ξεδιαλύνω τα ουσιώδη της διαμάχης καθώς αυτή εξελίσσεται σήμερα.

Ας δούμε πρώτα τι πίστευαν οι χριστιανοί προτού η επιστήμη αρχίσει τις επιθέσεις ...

Υποστήριζαν ότι η γη είναι το κέντρο του σύμπαντος και περιβάλλεται από τα διάφορα ουράνια σώματα· πέρα από αυτά είναι ο έβδομος ουρανός, ενδιαίτημα του Θεού και των αγγέλων. Ό,τι βρίσκεται στους ουρανούς, από τη σελήνη και πάνω, είναι άφθαρτο· τα πράγματα που φθείρονται και πεθαίνουν είναι κάτω από

τη σελήνη, αντίληψη από την οποία προέκυψε η λέξη «υποσελήνιος» (sublunary). Το σύμπαν δημιουργήθηκε προ έξι χιλιάδων περίπου ετών. Ο επίσκοπος Άσερ καθόρισε την ακριβή χρονολογία, το 4004 π.Χ., και ο Δρ Λάιτφουτ, αντιπρύτανης του Πανεπιστημίου του Κέμπριτζ, ήταν ακόμη πιο ακριβής όταν αποφάνθηκε ότι ο άνθρωπος δημιουργήθηκε στις 23 Οκτωβρίου, στις 9 το πρωί. Ο Θεός δημιούργησε τον άνθρωπο κατ' εικόνα και ομοίωσή του και του έδωσε ελεύθερη βούληση, μολονότι είχε προβλέψει ότι η ελεύθερη βούληση θα οδηγούσε τους ανθρώπους στην αμαρτία και ότι η δικαιοσύνη θα απαιτούσε την τιμωρία των αμαρτωλών. Είπε στον Αδάμ και στην Εύα να μη φάνε τον καρπό ενός συγκεκριμένου δέντρου, αλλά εκείνοι τον έφαγαν· γι' αυτό τους το έγκλημα, αυτοί και οι απόγονοί τους αξίζουν την αιώνιο τιμωρία στο πυρ της Κολάσεως. Αφού περίμενε 4004 χρόνια, στη διάρκεια των οποίων εξολόθρευσε όλα τα ανθρώπινα όντα εκτός από οκτώ σε έναν κατακλυσμό, ο Θεός, στο άπειρο έλεός του, αποφάσισε να μην πάνε μερικοί άνθρωποι στην Κόλαση αλλά η τιμωρία την οποία άξιζαν να επιβληθεί στον Θεό Υιό. Ορισμένοι από αυτούς που πίστεψαν ότι αυτό συνέβη πήγαν στον Παράδεισο αντί για την Κόλαση. Η αλήθεια για όλα τα θέματα θρησκευτικής σημασίας κατατίθεται στη Βίβλο, ή μπορεί να συναχθεί από όσα εκεί λέγονται, διότι η Βίβλος είναι ο λόγος του Θεού, τον οποίο υπαγόρευσε ο ίδιος στους συγγραφείς της.

Πολύ λίγα από αυτά είναι πιστευτά από τους σημερινούς χριστιανούς. Το δόγμα της ακαταμάχητης άγνοιας έχει κάνει ακόμη και ρωμαιοκαθολικούς να πιστεύουν ότι η σωτηρία είναι δυνατή ακόμη και εκτός Εκκλησίας. Η κοπερνίκειος αστρονομία είναι γενικώς αποδεκτή. Η χρονολογία 4004 π.Χ. εγκαταλείφτηκε κατ' εντολήν των γεωλόγων. Οι περισσότεροι μορφωμένοι χριστιανοί δεν δέχονται πια την κυριολεκτική αλήθεια όλων όσα λέει η Βίβλος. Είναι γεγονός ότι κανείς δεν μπορεί να γίνει κληρικός της Εκκλησίας της Αγγλίας χωρίς να δώσει καταφατική απάντηση στην ερώτηση «*Πιστεύεις ειλικρινά σε όλα όσα λέει η Παλαιά και η Καινή Διαθήκη;*», αλλά αναγνωρίζεται ότι όσοι δίνουν αυτή την απάντηση δεν είναι αναγκαίο να θεωρούνται απολύτως ειλικρινείς. Οι σύγχρονοι χριστιανοί αγανακτούν αν κανείς υποθέσει ότι πιστεύουν ακόμη τις αρχαίες συνταγές, αλλά δεν αναγνωρίζουν επαρκώς ότι μόνο η πίεση της επιστήμης τους οδήγησε στη σημερινή, συγκριτικά έλλογη θέση. Είναι ουσιώδες για τη θρησκεία, καθώς την εννοούμε στη Δύση, να υποστηρίζει ότι το σύμπαν έχει έναν σκοπό που αφορά στον Άνθρωπο. Το ισχυρότερο πλήγμα σε αυτή την πεποίθηση ήταν και το πρώτο, η κοπερνίκειος αστρονομία. Αν το σύμπαν δημιουργήθηκε σε σχέση με τον άνθρωπο, είναι φυσικό ότι η γη στην οποία ενοικεί θα είναι το κέντρο του κόσμου. Έγινε

αντιληπτό όχι μόνο ότι αυτό δεν ισχύει, αλλά και ότι ο ήλιος είναι το κέντρο εκείνου του μέρους του κόσμου που είναι η γειτονιά μας, και ότι επίσης ο ήλιος είναι πολύ μεγαλύτερος από τη γη, και ότι είναι ένα μόνο αστέρι ανάμεσα σε αναρίθμητα, μυριάδες άστρα. Κάποιοι Έλληνες (ο Αρίσταρχος), που ήσαν μαθητές του Πυθαγόρα, είχαν διδάξει ότι η γη περιστρέφεται καθημερινώς γύρω από τον εαυτό της και ετησίως γύρω από τον ήλιο. Αλλά η άποψη αυτή δεν έγινε ευρέως αποδεκτή στην αρχαιότητα και ξεχάστηκε ωσότου ο Κοπέρνικος την επανέφερε. Πολύ συνετά, δεν εξέδωσε το βιβλίο του ωσότου ήταν έτοιμος να πεθάνει· το πρώτο αντίτυπο το πήρε στα χέρια του στο νεκροκρέβατο το 1543.

Καθώς ο Κοπέρνικος, τουλάχιστον σύμφωνα με το σημείωμα του εκδότη, δεν απέδειξε τη θεωρία του, αλλά διατύπωσε απλώς μια ενδιαφέρουσα υπόθεση, διέφυγε την επίσημη καταδίκη ωσότου ο Κέπλερ και ο Γαλιλαίος προσκόμισαν αποδείξεις. Ωστόσο, από την πρώτη στιγμή η αντίσταση των θρησκευτικών ηγετών στη νέα αστρονομία ήταν σφοδρή. Άλλωστε, δεν λέγεται στον 92° Ψαλμό ότι «Ὁ Κύριος εστερέωσεν την οικουμένην, ἥτις ου σαλευθήσεται»; Ο Λούθηρος είπε:

Οι άνθρωποι ακούνε έναν τυχάρπαστο αστρολόγο που προσπαθεί να τους αποδείξει ότι η γη είναι που κινείται, όχι οι ουρανοί ή το στερέωμα, ο ήλιος και η σελήνη. Όποιος θέλει να κάνει τον έξυπνο εφευρίσκει ένα νέο σύστημα, που υποτίθεται ότι είναι το καλύτερο από όλα τα συστήματα. Αυτός ο ανόητος θέλει να αντιστρέψει ολόκληρη την επιστήμη της αστρονομίας. Αλλά οι ιερές Γραφές μάς λένε ότι ο Ιησούς του Ναυή διέταξε τον ήλιο να σταθεί ακίνητος, όχι τη γη.

Και ο Καλβίνος είπε: «Ποιος θα τολμήσει να θέσει την αυθεντία του Κοπέρνικου πάνω από αυτήν του Αγίου Πνεύματος;». Αλλά σε γενικές γραμμές ο Κοπέρνικος δεν προσέλκυσε την προσοχή. Δεν προσκόμισε αποδείξεις για τη θεωρία του και, ως εκ τούτου, μπορούσαν να τον αγνοήσουν.

Οι εργασίες του Γαλιλαίου ήταν που έκαναν την Καθολική Εκκλησία να αποκηρύξει ως αιρετική την κοπερνίκειο θεωρία, πρώτα το 1616 και ξανά το 1633. Η σφοδρότητα της επίθεσης ήταν μεγάλη. Ο Ιησουίτης Ιντσόφερ, από τους πρωτοστάτες της αντίδρασης, είπε το 1631:

Η άποψη για την κίνηση της γης είναι η απεχθέστερη από όλες τις αιρέσεις, η κακοηθέστερη, η πιο σκανδαλώδης. Η ακινησία της γης είναι τριπλά ιερή. Επιχειρήματα κατά της αθανασίας της ψυχής, της ύπαρξης του Θεού και της

ενσάρκωσης του Λόγου, είναι πιο ανεκτά από το επιχείρημα ότι η γη κινείται.

Νομίζω ότι αυτός ο άξιος κληρικός είχε δίκιο, από τη δική του πλευρά. Τίποτα δεν υπονόμεισε τόσο την θεμελιώδη χριστιανική πεποίθηση ότι ο άνθρωπος είναι ο σκοπός της Δημιουργίας όσο η Αστρονομία. Ωστόσο, ο Νεύτωνας επέτυχε να συνδυάσει την ευσέβεια με την κοπερνίκειο θεωρία, εφόσον υποστήριζε ότι οι πλανήτες τέθηκαν σε αρχική τροχιά από...το χέρι του Θεού. Ο Λαπλάς, που δεν είχε ανάγκη την υπόθεση περί του Θεού, έκανε το επόμενο βήμα διατυπώνοντας την θεωρία του γαλαξιακού νεφελώματος, σύμφωνα με την οποία σχηματίστηκαν οι πλανήτες. Ίσως να δημιούργησε ο Θεός το νεφέλωμα, αλλά τούτο φαίνεται να είναι ένας πολύ πλάγιος τρόπος του Παντοδύναμου για να φτάσει στον άνθρωπο.

Μετά την Αστρονομία ήρθε η Γεωλογία. Τα απολιθώματα, και ενδείξεις ότι τα βουνά ήταν κάποτε κάτω από το νερό, θεωρήθηκαν ότι αποδεικνύουν τον Κατακλυσμό. Βαθμιαία όμως διαπιστώθηκε ότι η γη είναι πολύ πιο παλιά από όσο πιστευόταν. Οι «Αρχές της Γεωλογίας» του Τσαρλς Λάιελ, που εκδόθηκαν το 1830, ανέπτυξαν την εξελικτική θεωρία της Γεωλογίας και έπεισαν σχεδόν όλους τους επιστήμονες ότι χρειάστηκαν εκατομμύρια χρόνια για να σχηματιστούν τα πετρώματα στην επιφάνεια της γης και ότι τα εξαλειφθέντα είδη της χλωρίδας και της πανίδας δεν είναι δυνατόν να χάθηκαν τόσο πρόσφατα όσο λέγεται ότι συνέβη ο Κατακλυσμός. Οι θεολόγοι αποκήρυξαν τον Λάιελ και για κάμποσο καιρό εθεωρείτο άνθρωπος κακοήθης, αλλά η εποχή των νομίμων διώξεων είχε πια παρέλθει.

Το επόμενο -και πολύ σημαντικό- βήμα ήταν η εφαρμογή της θεωρίας της εξέλιξης στην καταγωγή των ειδών. Ο Αριστοτέλης και η «Γένεση» συμφωνούσαν ότι τα διαφορετικά είδη είχαν δημιουργηθεί το καθένα ξεχωριστά, και η άποψη αυτή, αν και όχι αδιαφιλονίκητη, ήταν αποδεκτή από τους περισσότερους βιολόγους μέχρι τη δημοσίευση του βιβλίου του Δαρβίνου το 1859. Η θεωρία του Δαρβίνου έφτασε στους θεολόγους και στο αμόρφωτο κοινό ως η θεωρία που λέει ότι ο άνθρωπος κατάγεται από τον πίθηκο. Αυτό είναι απαράδεκτο. Η ψυχή των ανθρώπων είναι αιώνια, των πιθήκων δεν είναι. Οι άνθρωποι έχουν μέσα τους την θεία αίσθηση του καλού και του κακού, ενώ οι πίθηκοι οδηγούνται μόνο από το ένστικτο. Αν οι άνθρωποι εξελίχτηκαν σταδιακά από τον πίθηκο, τότε ακριβώς απέκτησαν αυτά τα θεολογικώς σπουδαία χαρακτηριστικά; Ο επίσκοπος Γουίλμπερφορς εξαπέλυσε μύδρους εναντίον του Δαρβινισμού στη Βρετανική Εταιρεία το 1860 (η θεωρία της φυσικής επιλογής είναι απολύτως ασύμβατη με τον Λόγο του Θεού), αλλά εις

μάτην· οι άνθρωποι δεν φοβούνταν πια τη δυσαρέσκεια της Εκκλησίας και η εξέλιξη των ζώων και των φυτών έγινε γρήγορα η γενικώς αποδεκτή θεωρία μεταξύ των βιολόγων.

Το χάσμα που δημιούργησε η Θεολογία μεταξύ του ανθρώπου και των κατώτερων ζώων σκιαγραφείται παραστατικά στη στάση του Πάπα Πίου ΙΧ έναντι της «Εταιρείας για την προστασία των ζώων από την σκληρότητα». Όταν ο Λόρδος Ότο Ράσελ τού ζήτησε να υποστηρίξει τους σκοπούς της εταιρείας, εκείνος απάντησε: *«Αυτή η Εταιρεία δεν μπορεί να τύχει της υποστήριξης της Αγίας Έδρας, διότι έχει ιδρυθεί πάνω σε ένα θεολογικό σφάλμα, ήτοι ότι οι χριστιανοί έχουν καθήκον έναντι των ζώων»*. Ο οπαδός της εξελικτικής θεωρίας ήταν δύσκολο να υιοθετήσει τέτοια στάση, διότι δεν μπορεί να υπάρξει σαφής διαχωριστική γραμμή μεταξύ του ανθρώπου και των ζώων.

Η αντικατάσταση της δεισιδαιμονίας από την επιστήμη στη θεραπεία του ανθρώπινου σώματος ήταν μια βαθμιαία διαδικασία. Στον Μεσαίωνα, η πανώλη εθεωρείτο μαρτυρία της θείας δυσαρέσκειας· μέχρι πρόσφατα, οι ψυχικές νόσοι αποδίδονταν σε δαιμόνια, όπως στα Ευαγγέλια. Πολλά οφείλονταν στη μαγεία και, μέχρι τα τέλη του δέκατου έβδομου αιώνα, αμέτρητες άκακες γυναίκες παραδόθηκαν στην πυρά. Ο Τόμας Μπράουν βοήθησε το 1641, ως δικαστής, να απαγχονιστούν δύο μάγισσες και σχεδόν έναν αιώνα αργότερα ο Γουέσλεϊ υποστήριξε ότι *«το να αγνοήσουμε τη μαγεία σημαίνει να αγνοήσουμε τη Βίβλο»*. Θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι ο Γουέσλεϊ είχε δίκιο, διότι η Βίβλος λέει *«φαρμακούς ου περιποιήσετε»*. Οι σύγχρονοι φιλελεύθεροι χριστιανοί, που πιστεύουν ακόμη ότι η Βίβλος είναι ηθικά ανεκτίμητη, έχουν την τάση να ξεχνούν αυτά τα κείμενα και τα εκατομμύρια των αθώων θυμάτων που είχαν μαρτυρικό θάνατο επειδή, κάποτε, οι άνθρωποι δέχθηκαν ανεπιφύλακτα τη Βίβλο ως οδηγό συμπεριφοράς.

Η χρήση νάρκωσης στην Ιατρική, αρχικά θεωρήθηκε ασεβής, ιδιαίτερα στη γέννα, διότι η Βίβλος αποφάνθηκε ότι οι ωδίνες του τοκετού είναι τιμωρία για το αμάρτημα της Εύας. Το 1591, μια Σκοτσέζα ονόματι Γιούφια Μάκαλεϊν, κήκε στην πυρά διότι αναζήτησε ανακούφιση από τους πόνους του τοκετού· και τον δέκατο ένατο αιώνα η χρήση του χλωροφόρμιου από τον Σίμπσον καταδικάστηκε από πολλούς ιερείς. Ο Σίμπσον μπόρεσε να τους πείσει ότι δεν υπάρχει πρόβλημα να ναρκώσουμε άνδρες, διότι ο Θεός αποκοίμισε τον Αδάμ όταν *«έλαβε μίαν των πλευρών αυτού»* για να φτιάξει την Εύα· πολλοί όμως παρέμειναν αμετάπειστοι ως προς τους πόνους των γυναικών. Όσον αφορά τις ψυχικές παθήσεις, η πίστη στα

δαιμόνια έκανε εύλογο τον βασανισμό των ασθενών για να εξοστρακιστεί ο δαίμονας. Η παρεμπόδιση του ύπνου ήταν συνήθης θεραπευτική αγωγή. Ακόμη και ο βασιλιάς της Αγγλίας Γεώργιος Γ', όταν ήταν ανισόρροπος, έτρωγε ξύλο για να γίνει καλά. Μόνο στις μέρες μας η έλλογη θεραπεία των ψυχικών παθήσεων άρχισε να εφαρμόζεται.

Οι επιστήμες που ασχολούνται με την ψυχική ζωή του ανθρώπου, ήσαν οι τελευταίες που αναπτύχθηκαν και οι επιθέσεις τους εναντίον των θρησκευτικών πεποιθήσεων μόλις τώρα αρχίζουν. Οι ιστορικές επιστήμες έχουν δείξει ότι η «Γένεση», όχι μόνο δεν έχει ιστορική βάση αλλά και ότι έχει δανειστεί πολλά από τους βαβυλωνιακούς μύθους. Η κριτική έχει αποσαθρώσει την Βίβλο. Η Ανθρωπολογία έχει καταστήσει σαφές ότι πολλά στοιχεία της χριστιανικής ορθοδοξίας είναι επιβιώσεις πρωτόγονων αντιλήψεων. Αλλά καμμία από αυτές τις επιστήμες δεν είναι τόσο ολέθρια για τους σύγχρονους χριστιανούς όσο η επιστημονική ψυχολογία, καθόσον φαίνεται να αποδεικνύει ότι η παραδοσιακή έννοια της αμαρτίας είναι αβάσιμη. Αρετή και αμαρτία είναι έννοιες που εξαρτώνται από την ελεύθερη βούληση· καθώς συνειδητοποιούμε τις αιτίες της συμπεριφοράς, οι έννοιες αυτές εξαφανίζονται. Είναι σύνηθες σήμερα, ακόμη και από τους φιλελεύθερους χριστιανούς, να συνιστάται μια επιεικής αντιμετώπιση του εγκλήματος (δηλ. της κοινωνικά απαράδεκτης συμπεριφοράς) με το σκεπτικό ότι είναι παράγωγο των κοινωνικών συνθηκών. Αλλά αυτοί που χρησιμοποιούν αυτό το επιχείρημα δεν αντιλαμβάνονται, κατά κανόνα, το εύρος του. Η κοινωνικά απαράδεκτη συμπεριφορά είναι επίσης παράγωγο προγενέστερων αιτιών. Ο χαρακτήρας ενός ανθρώπου προσδιορίζεται από την κληρονομικότητα, το διαιτολόγιο, τους αδένες του, την παιδεία του, κ.λπ. Και αυτά είναι, οπωσδήποτε στα κρίσιμα χρόνια της παιδικής ηλικίας, πέρα από τον έλεγχό του.

Αν μεγαλώνοντας γίνει ένας άνθρωπος που κάνει κακό, δεν φταίει αυτός· αν πάλι γίνει ένας άνθρωπος που κάνει καλό, τούτο οφείλεται εξίσου σε αιτίες έξω από αυτόν. Δεν εννοώ ότι οι προσπάθειές του δεν είναι βασικοί κρίκοι στην αιτιώδη αλυσίδα που προσδιορίζει τις πράξεις του· αυτό που εννοώ είναι ότι οι ίδιες οι προσπάθειές του οφείλονται σε προγενέστερες περιστάσεις που τον έκαναν να είναι αυτός που είναι. Αν ο Θεός σχεδίασε τον κόσμο, ο Καλβίνος είχε δίκιο να λέει ότι μερικοί άνθρωποι είναι καταδικασμένοι εκ των προτέρων να είναι ενάρετοι και άλλοι να είναι κακοί· αλλά θα ήταν άδικο να επιβραβεύουμε τους μεν και να τιμωρούμε τους δε. Ούτε το ποινικό μας δίκαιο, το οποίο, όπως εξελίχτηκε ιστορικά, είναι μια απόπειρα μίμησης της θείας δικαιοσύνης, φαίνεται να

εμπνέεται από την έννοια της «αντάξιας τιμωρίας». Είναι φανερό ότι θα θέλαμε να μην εγκληματούν οι άνθρωποι, όπως θα θέλαμε να μη διαδίδουν τη χολέρα. Σε αυτούς που έχουν νοσήσει με χολέρα δεν τους επιτρέπουμε να κυκλοφορούν ελεύθερα, αλλά δεν τους θεωρούμε κακούς. Παρόμοια, μπορεί να είμαστε υποχρεωμένοι να περιορίσουμε την ελευθερία ενός εγκληματία, αλλά δεν θα έπρεπε να τον κατακρίνουμε, όπως δεν κατακρίνουμε τον χολεριασμένο.

Η θεωρία ότι οι πράξεις μας έχουν προγενέστερες αιτίες φαίνεται, εκ πρώτης όψεως, να έχει περισσότερες συνέπειες από όσες πράγματι έχει. Δεν εξυπακούεται ότι δεν χρειάζεται να καταβάλουμε προσπάθειες, αφού οι προσπάθειές μας αποτελούν αιτίες των πράξεών μας, όσο κι αν με τη σειρά τους έχουν άλλες αιτίες. Δεν έχει σχέση με το τι είναι ευκταίο. Δεν εξυπακούεται ότι πρέπει να αφήσουμε ελεύθερους τους ανθρώπους να διαπράττουν κοινωνικά απαράδεκτες πράξεις. Το μόνο που υποστηρίζει είναι ότι, όταν φτιάχνουμε τους νόμους και το εθιμικό δίκαιο, θα πρέπει να στοχεύουμε στην κοινωνικά ευκταία διαγωγή, και ότι η τιμωρία αυτών που συμπεριφέρονται με τρόπο δυσάρεστο για τους άλλους δικαιολογείται μόνον ως πρόληψη, όχι επειδή οι κακοί αξίζουν την τιμωρία. Στην ορθόδοξη θεολογία η Κόλαση δεν αναμορφώνει τους αμαρτωλούς, αιτιολογείται μόνο στη βάση ότι η τιμωρία τους πρέπει. Αυτή η αντίληψη είναι ανεπιστημονική.

Στην προτεσταντική ηθική η έννοια της «συνείδησης» έχει παίξει σπουδαίο ρόλο. Υποτίθεται ότι ο Θεός αποκαλύπτει σε κάθε ανθρώπινη καρδιά τι είναι καλό και τι κακό- αν δεν θέλουμε να αμαρτήσουμε, το μόνο που έχουμε να κάνουμε είναι να ακούμε τη φωνή μέσα μας. Ατυχώς, η συνείδηση λέει διαφορετικά πράγματα σε διαφορετικούς ανθρώπους. Στον ένα λέει ότι πρέπει να πολεμήσει για τη χώρα του όταν ο εχθρός την απειλήσει, στον άλλο ότι η συμμετοχή στον πόλεμο είναι κακό. Στον Γεώργιο τον Γ', είπε ότι ο όρκος που έδωσε όταν στέφθηκε βασιλεύς δεν του επέτρεπε την απονομή πλήρων δικαιωμάτων στους καθολικούς, στον Γεώργιο τον Δ' δεν είπε τίποτα τέτοιο. Άλλους τους οδηγεί στην επιδοκιμασία της λεηλασίας των πλούσιων από τους φτωχούς, την οποία υποστηρίζουν οι κομμουνιστές, και άλλους στην επιδοκιμασία της εκμετάλλευσης των φτωχών από τους πλούσιους, την οποία ασκούν οι καπιταλιστές. Κατά συνέπεια, η συνείδηση αποτυγχάνει ως οδηγός των πράξεών μας. Επιστημονικά, η συνείδηση είναι το συσσωρευμένο βάρος που οφείλεται σε αποδοκιμασία η οποία βιώθηκε ή φαντασιώθηκε στο παρελθόν, ιδιαίτερα στην παιδική ηλικία. Δεν έχει θεία καταγωγή, είναι παράγωγο της εκπαίδευσης, και μπορεί να διδαχθεί ως επιδοκιμασία ή αποδοκιμασία κατά την κρίση των εκπαιδευτών.

Με όσα είπα προϋποθέτω τον ντετερμινισμό, θεωρώ δηλαδή ότι υπάρχουν επιστημονικοί νόμοι που μας επιτρέπουν, τουλάχιστον κατά προσέγγιση, να συνάγουμε ύστερα συμβάντα από προγενέστερα. Αυτή η προϋπόθεση ισχύει και στην επιστήμη και στην καθημερινή ζωή, μολονότι έχει αμφισβητηθεί θεολογικά και μεταφυσικά. Για πρώτη φορά μετά τον δέκατο έβδομο αιώνα υπάρχει μία σχολή φυσικών που την αμφισβητεί. Ο Έντινγκτον, κύριος εκπρόσωπος αυτής της σχολής, υποστηρίζει ότι η προφανής κανονικότητα που παρατηρείται στον μακρόκοσμο είναι θέμα μέσων όρων και δεν παρατηρείται στον μικρόκοσμο των ατόμων. Αυτή η άποψη βασίζεται στην Κβαντομηχανική. Σύμφωνα με την κβαντική θεωρία, τα άτομα υφίστανται αλλαγές που συμβαίνουν σε χρόνους απροσδιόριστους και οι οποίες μπορεί να είναι μία από πολλές δυνατότητες. Μεταξύ ενός μεγάλου αριθμού ατόμων, ένα ποσοστό ατόμων που είναι δύσκολο να εντοπιστούν, σε δεδομένη στιγμή, υφίστανται κάποια από τις ενδεχόμενες αλλαγές, ακριβώς όπως κάποιο ποσοστό ατόμων του πληθυσμού θα πάθουν ιλαρά, ένα άλλο ποσοστό καρκίνο, κ.ο.κ. Αλλά προς το παρόν δεν γνωρίζουμε τίποτα που να μας καθιστά ικανούς να προσδιορίσουμε τη συμπεριφορά ενός συγκεκριμένου ατόμου· το μόνο που μπορούμε είναι να απαριθμήσουμε τις ενδεχόμενες αλλαγές.

Σε αυτή τη βάση, λέγεται ότι τα άτομα διαθέτουν κάτι σαν ελεύθερη βούληση, και ότι, σε έναν εγκέφαλο, μπορεί να υπάρχει μια κατάσταση ασταθούς ισορροπίας η οποία θα προκαλέσει μια μετρήσιμη διαφορά στο αποτέλεσμα αν το δεδομένο άτομο επιλέξει αυτή την πορεία αντί μιας άλλης. Έτσι, ο Έντινγκτον παρακάμπτει την πεποίθηση ότι οι σωματικές μας ενέργειες ελέγχονται από τους νόμους της Φυσικής.

Εναντίον αυτής της άποψης θα μπορούσε κανείς να επικαλεστεί την αυθεντία· ο Αϊνστάιν, για παράδειγμα, πιστεύει στην αυστηρή αιτιοκρατία. Αλλά νομίζω ότι μπορούμε να είμαστε σαφέστεροι. Οι κβαντικοί νόμοι της συμπεριφοράς των ατόμων άρχισαν να μελετώνται το 1913· οι περισσότερες γνώσεις μας σχετικά με αυτούς αποκτήθηκαν μετά το 1925.

Είναι φυσικό να μην τους γνωρίζουμε στην εντέλεια. Ένας νέος νόμος θα μπορούσε να δείξει ότι η συμπεριφορά των ατόμων είναι ντετερμινιστική. Ποιός μπορεί να ισχυριστεί ότι ένας τέτοιος νόμος δεν θα ανακαλυφθεί τα επόμενα χρόνια;

Αλλά, παραπέρα, αν τα άτομα απολαμβάνουν πράγματι κάποια, μέχρις ενός βαθμού, ιδιότροπη συμπεριφορά, αυτό έχει ευχάριστες συνέπειες; Δεν νομίζω. Δεν

πρέπει να ξεχνάμε ότι, αν πράγματι δεν υπάρχουν νόμοι που να προσδιορίζουν ποια ακριβώς από ενδεχόμενες ενέργειες θα ακολουθήσει ένα άτομο, δεν μπορούμε να υποθέσουμε ότι εν γένει θα κάνει πράγματα που θα έχουν μάλλον αυτό το αποτέλεσμα και όχι το άλλο. Απλώς δεν γνωρίζουμε τι θα κάνει. Ο Έντινγκτον μάλλον φαντάζεται -φυσικά, όχι ρητά- ότι αν τα άτομα κάνουν ό,τι θέλουν, θα κάνουν αυτό που θέλει αυτός. Αλλά δεν υπάρχει καμιά ένδειξη ότι τα γούστα τους συμπίπτουν με τα δικά του και η γνήσια ιδιοτροπία δεν είναι συμβατή με τα γούστα γενικώς. Η ιδιοτροπία είναι μία έννοια που δεν συλλαμβάνεται εύκολα, δεδομένου ότι όλες μας οι πράξεις έχουν κίνητρα και είναι, ως εκ τούτου, ντετερμινιστικές, όχι ιδιότροπες. Όσοι ενασμενίζονται να πιστεύουν ότι η φύση είναι λίγο-πολύ άνομη, μάλλον δεν αντιλαμβάνονται τι συνεπάγεται αυτή η άποψη.

Υπάρχει ένα ακόμη επιχείρημα εναντίον της πρακτικής εφαρμογής την οποία θέλει να συναγάγει ο Έντινγκτον από την ιδιοτροπία των ατόμων: Η ύπαρξη νόμων αιτιότητας στη συμπεριφορά των ατόμων και των ζώων. Γι' αυτό δεν χρειάζεται επισταμένη επιστημονική έρευνα. Αν αμφισβητείτε αυτά που λέω, θα σας συμβούλευα να τραβήξετε τη μύτη καθενός που συναντάτε στο δρόμο. Όταν πέσετε σε κάποιον που θα σας πει «Α, ευχαριστώ πάρα πολύ, σας παρακαλώ το ξανακάνετε;», τότε θα αρχίσω να σκέφτομαι ότι ίσως η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν υπόκειται σε νόμους. Στο μεταξύ, η αδυναμία της πρόβλεψης έχει επαρκώς εξηγηθεί, όπου υπάρχει, με την πολυπλοκότητα των φαινομένων.

Υπάρχουν κάποιοι, ιδιαίτερα βιολόγοι, που πρεσβεύουν ακόμη ότι βλέπουν σκοπό στην πορεία της φύσης. Λένε ότι το γαλαξιακό νεφέλωμα, ο σχηματισμός των πλανητών, τα εκατομμύρια χρόνια στη διάρκεια των οποίων η γη ψύχθηκε, και οι αιώνες των αιώνων στη διάρκεια των οποίων εξελίχθηκαν οι πρωτόγονες μορφές της ζωής, ήσαν ένα πρελούδιο για τη θριαμβική άνθιση την οποία παρατηρούμε σήμερα. Ο σκοπός του Θεού τελικά αποκαλύφθηκε, με τον Χίτλερ και τον Ουίνστον Τσόρτσιλ, με τους ανθρώπους που παρασκεύασαν δηλητηριώδη αέρια και τους πολιτικούς που απεργάζονται τον τρόπο του πολέμου. Ή, αν αυτό δεν συνιστά την πλήρη αποκάλυψη, μπορούμε να ελπίζουμε για το μέλλον στην εμφάνιση ηγετών που είναι ακόμη πιο ηγετικοί και δικτατόρων που είναι ακόμη πιο δικτατορικοί. Ακόμη και αν αυτή η ολοκλήρωση θεωρηθεί επαρκής, με τόσο μακρύ πρόλογο τι θα πούμε για τον επίλογο; Η γη θα παγώσει και η ζωή θα εκλείψει. Μπορεί για λίγο να υπάρχει ζωή κάπου αλλού, αλλά το σύμπαν τείνει προς μία ενιαία θερμοκρασία και είμαστε αναγκασμένοι να υποθέσουμε ότι στο τέλος δεν θα υπάρχει ζωή πουθενά. Ούτως ή άλλως, δεν θα υπάρχει τίποτα να θρηνησουμε και κανέναν για

να θρηνησει. Αλλά το αποτέλεσμα, θα έλεγε κανείς, θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς να χρειαστεί να δημιουργηθεί ο κόσμος. Αυτή η απόπειρα ενός αργόσχολου και παντοδύναμου όντος, δεν μου φαίνεται και τόσο επιτυχής. Αλλά, καθώς λέει η Βίβλος, άγνωστες οι βουλές του Κυρίου.

Το σύμπαν, καθώς το αποκαλύπτει η επιστήμη, είναι πολύ παλιό και πολύ μεγάλο. Ο πλανήτης μας, για πολύν καιρό αφότου αποχωρίστηκε από τον ήλιο, ήταν τόσο ζεστός που δεν μπορούσε να στηρίξει τη ζωή. Μετά από αναρίθμητους αιώνες, εμφανίστηκαν οι χημικοί συνδυασμοί που αποκαλούμε ζώσα ύλη και άρχισαν να γίνονται όλο και πιο πολύπλοκοι σύμφωνα με τους κοινούς χημικούς νόμους. Τελικά, με την ανάπτυξη των δομών, τα ζώντα σώματα διαμόρφωσαν εκείνη τη σχέση του παρόντος προς το παρελθόν που αποκαλούμε συνείδηση. Αυτοί οι μικροί συνειδητοί σβώλοι στην επιφάνεια ενός μικροσκοπικού πλανήτη φαντάστηκαν κάποτε ότι είναι ο σκοπός του σύμπαντος κόσμου. Ήσαν τόσο ευχαριστημένοι με τον εαυτό τους ώστε σκέφτηκαν ότι μόνο ένας παντοδύναμος Θεός θα μπορούσε να τους έχει δημιουργήσει και μόνο η δημιουργία τους θα μπορούσε να ικανοποιήσει τη θεία παντοδυναμία. Δεν γνωρίζω αν ο κόσμος δημιουργήθηκε από μία θεότητα, αλλά αν πράγματι είναι έτσι, δεν μπορώ να θεωρήσω τον άνθρωπο αποκορύφωμα της δημιουργίας και ειλικρινά ελπίζω ότι σε μια άλλη γωνιά του σύμπαντος υπάρχουν όντα πιο νοήμονα, πιο ελεήμονα και λιγότερο επηρμένα.